

Een verkennend onderzoek naar de leesbaarheid van bijbelvertalingen

Renkema, J.

Published in:
Nederlands Theologisch tijdschrift

Publication date:
1975

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Renkema, J. (1975). Een verkennend onderzoek naar de leesbaarheid van bijbelvertalingen. *Nederlands Theologisch tijdschrift*, 29, 305-321.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

J. RENKEMA, *Amsterdam*

EEN VERKENNEND ONDERZOEK NAAR DE LEESBAARHEID VAN BIJBELVERTALINGEN*

I. Inleiding

In dit artikel behandel ik, aan de hand van een aantal vertalingen van Marcus 1:1-8, enkele factoren, die van invloed zijn op de leesbaarheid van een tekst. Op basis van dit onderzoek wil ik de door mij onderzochte tekstgedeelten indelen van moeilijk leesbaar naar gemakkelijk leesbaar.

Enkele opmerkingen vooraf

Sinds 1961 zijn er een tiental vertalingen van het Evangelie van Marcus verschenen, die duidelijk van elkaar verschillen. Dit blijkt al uit de voorwoorden, waarin de verschillende vertalers uitleggen waarom hun vertaling nodig is, welke vertaalmethode er gevolgd wordt en wat het doel van de vertaling is. Vaak wordt ook nog iets verteld over het taalgebruik. Aan de hand van deze vertalingen wil ik nader ingaan op enkele teksteigenschappen, die de leesbaarheid nadelig kunnen beïnvloeden.

Het is min of meer toevallig, dat ik dit doe aan de hand van het begin van Marcus. Ik ben in ander verband al eens bezig geweest met een paar vertalingen van dit Evangelie. Ik heb mij beperkt tot hoofdstuk 1, vers 1 tot en met 8. Dit eerste stuk al geeft in de vertalingen veel interessante verschillen in woordkeus en syntaxis. In de eerste acht verzen van de Griekse tekst komen naar verhouding vrij veel „religieuze termen”¹ voor, die verschillende vertaalmogelijkheden bieden. Ook is er een oudtestamentisch citaat ingebed in een zin; dit geeft een moeilijke zinsbouw, die bij gebruik van gemakkelijk leesbaar Nederlands zeker niet te handhaven is. Wij zullen straks zien hoe de verschillende vertalers dit oplossen.

* Bij het schrijven van dit artikel heb ik dankbaar gebruik gemaakt van de kritische kanttekeningen van Professor Dr. B. Siertsema en Drs. D. J. van Alkemade. (afdeling Algemene Taalwetenschap, Vrije Universiteit, Amsterdam).

¹ Ik ben niet in staat een bevredigende definitie te geven van het begrip „religieuze term”. Maar voor dit artikel kan ik volstaan met de volgende begripsbepaling: woorden, die een speciale, voor „insiders” direkt herkenbare, religieuze betekenis hebben. De omschrijvingen, die Van Dale geeft van de door mij in III behandelde woorden, mogen hiervoor als bewijs gelden.

Nog één opmerking om misverstand te voorkomen. Het gaat in dit artikel niet om de weergaven van de Griekse tekst maar om de verschillen in leesbaarheid van de vertalingen. De verschillen die voortvloeien uit het feit, dat niet alle vertalingen terug gaan op dezelfde grondtekst vallen dan ook buiten het kader van dit onderzoek. Ik noem hier de drie belangrijkste verschillen: (1) het in vers 1 al dan niet toevoegen van „de zoon van God”; (2) „profeten” in plaats van „de profet Jesaja” in vers 2a. De Statenvertalers vertalen: „Gelijk geschreven is in de profeten.” Zij baseerden dit op een jonger handschrift, waarin deze correctie was aangebracht, omdat de citaten uit vers 2 en 3 uit Jesaja en Maleachi komen. Tot slot²(3), het al dan niet invoegen van „emprosten sou” in vers 2b.

Ik geef nu eerst een overzicht van de door mij onderzochte vertalingen. Daarna verduidelijk ik het begrip leesbaarheid. In II behandel ik twee kwantitatieve factoren, zinslengte en woordlengte, die van invloed zijn op de leesbaarheid. In III ga ik in op de lexikale aspecten en in IV beschrijf ik de syntactische verschillen tussen de vertalingen. Daarna volgen mijn konklusies in V.

De onderzochte vertalingen

In dit onderzoek richt ik mij voornamelijk op acht nieuwere vertalingen en gebruik ik de zes oudere vertalingen, die door Grosheide in een synoptische uitgave bijeengebracht zijn, als illustratie, met bijzondere aandacht voor de NBG-vertaling.² Ik geef hier in chronologische volgorde de lijst van vertalingen met de door mij gebruikte afkortingen:

- (S) De Statenvertaling, 1637.
- (Lu) De Lutherse vertaling, 1648.
- (Le) De Leidse vertaling, 1912.
- (Br) De vertaling van Obbink en Brouwer, 1925.
- (PC) De vertaling van de vereniging „Petrus Canisius”, 1929.
- (NBG) De vertaling van het Nederlands Bijbelgenootschap, 1939.
- (KBS) „Het Nieuwe Testament van onze Heer, Jezus Christus”, de Katholieke Bijbelstichting, 1961.

² Er zijn nog wel andere vertalingen te noemen, maar die heb ik niet in dit onderzoek betrokken, omdat ze óf minder bekend zijn (de vertaling C. Smits O.F.M. van 1938), óf uit het Engels vertaald zijn (de Jehovabijbel van 1963 en een vertaling uit 1966, die teruggaat op de Darbyvertaling van 1877).

- (B) „Het Marcus Evangelie’, vertaald door ds. J. Bonda, 1965.
- (AV) „Het Nieuwe Testament in de taal van onze tijd’, door Anne de Vries, 1965.
- (M) „Macht’’, het Evangelie van Marcus vertaald in hedendaags Nederlands, 1967.
- (BS) „Het Nieuwe Testament voor mensen van deze tijd’’, onder supervisie van Dr. A. Bertrangs en Dr. R. Schippers, 1968.
- (ES) „De Goede Boodschap volgens Markus, Matthijs, Lukas en Jan’’, door Mr. E. Straat, 1968.
- (NBG II) „Marcus en Korinthe’’, een proeve van revisie van de NBG-vertaling, 1969.
- (GN) „Groot Nieuws Voor U’’, het Nieuwe Testament in de omgangstaal, 1972).

Verduidelijking van het begrip leesbaarheid

In het Nederlands taalgebied heeft men zich weinig beziggehouden met de vragen: Welke factoren bepalen de leesbaarheid van een tekst? Hoe komt het dat de ene tekst geschikter is om gelezen te worden dan een andere tekst?³ Wel geldt als algemene waarheid: Als het taalgebruik eenvoudig is (begrijpelijke woordkeus, doorzichtige zinsbouw), dan is een tekst gemakkelijk leesbaar. Maar hiermee komen wij weinig verder. Uiteraard is het enorm moeilijk om precies te omschrijven wat de term „leesbaar’' inhoudt. Maar wel zijn er duidelijk criteria aan te wijzen, op basis waarvan men kan zeggen: *déze tekst is gemakkelijker leesbaar dan een andere tekst.*

In Amerika zijn wel een groot aantal onderzoeken gedaan op dit gebied.⁴ Flesch heeft met de twee factoren, die het makkelijkst

³ Andere termen die ook gebruikt worden, als het om deze vragen gaat, zijn: „leesgemak’’, „begrijpelijkheid’’, „de moeilijkheidsgraad van het taalgebruik’' en „taalniveau’'.

⁴ Enkele publikaties met verdere literatuurverwijzingen (in chronologische volgorde): W. S. Gray en B. E. Leary, *What makes a book readable*, Chicago 1935. R. Flesch, *The art of plain talk*, New York 1946 en *How to test readability*, New York 1951. W. L. Taylor, *Cloze Procedure*, *Journalism Quarterly*, Vol. 30, Fall 1953. W. H. Douma, *De leesbaarheid van Landbouwbladen*, Wageningen 1960. R. H. M. Brouwer, *Onderzoek naar de leesmoelijkheden van Nederlands proza*, *Pedagogische Studiën* 1963. P. van Hauwermeiren, *Het leesbaarheidsonderzoek met toepassing op Nederlandse teksten*, *Leuvense Bijdragen* 1963 (pag. 12-76). F. G. van der Werff, *Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar?* Rotterdam 1966. J. de Groot, *Schrijven en gelezen worden*, Groningen 1968. J. J. Knechtmans, *Leesbaarheid*, Amsterdam, 1970. De laatste publikatie geeft een goed overzicht. Piet van Caldenborgh en Fritz Zondervan zetten de onderzoekingen voort; zie o.a. *Spektator* jrg. 1 en *De Gids* 1971, no. 7.

meetbaar zijn, woordlengte en zinslengte, een formule ontworpen, waarmee teksten in zeven categorieën, van zeer moeilijk tot zeer makkelijk, zijn in te delen: de zogenaamde Reading-Ease Formula. Een andere methode is de „cloze-procedure” van Taylor. (Het woord „cloze” is afgeleid van „closure”, een term uit de Gestalt-psychologie, en heeft te maken met de menselijke neiging om stimulusmateriaal, waaraan iets ontbreekt, toch als geheel waar te nemen). Taylor schrapt bijvoorbeeld in een tekst per willekeurig aantal woorden één woord, en gaat dan na in hoeverre lezers in staat zijn het weggelaten deel uit de kontekst af te leiden. De graad van eenvoudigheid van een tekst hangt dan af van de mate, waarin lezers de ontbrekende woorden kunnen invullen. In Nederland zijn deze onderzoeken wel voortgezet: van der Werff bijvoorbeeld heeft in de vorm van een geprogrammeerde instructie een handleiding voor leesbaar schrijven opgesteld.

Maar naast woord- en zinslengte bestaan er natuurlijk nog veel andere factoren, die de leesbaarheid van een tekst bepalen. Een willekeurige greep: het duidelijk aangeven van de handelende personen; het gebruiken van de aanspreekvorm; het geven van voorbeelden. Gray en Leary weten enorm veel eigenschappen op te sommen, die de lees-moeilijkheid kunnen beïnvloeden, maar de onderzoeken op dit gebied hebben tot nu toe weinig resultaat gehad. Voor dit onderzoek lijkt het mij dan ook het beste, dat ik eerst een aantal factoren opnoem, die naar mijn mening van invloed zijn op de leesbaarheid van de vertalingen. Op basis hiervan ga ik na hoe het taalgebruik in de verschillende vertalingen zich onderscheidt en zeg ik welke tekst moeilijker is dan de andere.

Voor de bijbelvertalingen zie ik, naast de factoren woord- en zinslengte, op het lexikale vlak twee categorieën woorden, die van invloed zijn op de begrijpelijkheid van een tekst; d.w.z. hoe meer deze categorieën vertegenwoordigd zijn, des te moeilijker is een tekst. Ik doel hier op 1. religieuze termen (dopen, zonde enz.) met als speciale onderafdeling de religieuze termen, die ook niet-religieuze betekenis hebben (bijv. belijden/openlijk bekennen) en 2. de graecismen en hebraïsmen, die in hun afwijkend Nederlands de leesbaarheid nadelig beïnvloeden. Een apart criterium is nog of de moeilijke termen verklaard worden in voetnoten of registers. De leesbaarheid wordt ook negatief beïnvloed door onduidelijke elementen in de zinsbouw. Een tekst wordt veel helderder als de vaagheden geëxpliciteerd en eventuele abstrakties gekonkretiseerd worden. Ik

denk hierbij aan het oplossen van ambigue konstrukties: bijv. „weg des Heren” kan zijn „van” of „voor” de Heer. Ook is heel belangrijk het omschrijven van participia en het aangeven van de verzwegen subjekten („mensen,, bij „zonde” en „God” bij „vergeving”). En tot slot: ook het aangeven van de relaties tussen hoofd- en bijzinnen maakt een tekst gemakkelijker leesbaar.

Deze opsomming is uiteraard niet volledig, maar de door mij onderzochte vertalingen van Marcus 1: 1-8 zijn op basis van deze criteria wel in te delen van moeilijk naar makkelijk. Dit zal ik nu aantonen.

II. Woord- en zinslengte

Als eerste en belangrijkste opmerking geldt hier: een onderzoek naar woord-en zinslengte, losgekoppeld van de andere factoren in taalgebruik, zal weinig opleveren. Een tekst kan bijvoorbeeld een gemiddelde zinslengte hebben van 10, (dit betekent volgens van der Werff – zie beneden – dat de tekst heel makkelijk leesbaar is) maar zoveel moeilijke en abstracte woorden bevatten, dat de zinnen toch onbegrijpelijk blijven. We moeten de uitkomsten van dit kwantitatief onderzoek bekijken in samenhang met de resultaten uit III en IV.

Flesch, een van de meest geciteerde schrijvers op het gebied van leesbaarheid, heeft in de jaren veertig na veel onderzoek een testwerk een formule ontworpen, waarmee hij de leesbaarheid en de mate waarin een tekst belangstelling opwekt, wilde meten. Omdat de tweede faktor veel moeilijkheden opleverde, heeft hij daarna een formule ontworpen, die alleen de leesbaarheid meet. Deze formule kreeg grote bekendheid, vooral ook omdat iedereen er mee aan het werk kon: Neem uit een tekst een aantal passages van 100 woorden; ga na hoeveel syllaben deze woorden samen hebben en bereken dan de gemiddelde zinslengte door een aantal zinnen te delen op 100. Behandel daarbij de dubbele punt en de punt-komma als zinsgrens. Stop deze twee getallen in een formule en reken het eindgetal uit, dat kan variëren van 0 tot 100, van moeilijk naar makkelijk leesbaar.

Douma heeft het bovenstaande voor het Nederlands omgewerkt. Hij vermenigvuldigde de formule met een faktor 10, met als argument: het Nederlands is in woorden en zinnen gemiddeld 10 procent langer dan het Engels. De formule, die zo ontstaat, luidt als volgt: Reading-Ease formule = $206,84 - 0,77 \times$ het aantal syllaben per 100 woorden $- 0,93 \times$ de gemiddelde zinslengte. De vaste getallen

in deze formule berusten, via Flesch, op ervaring en uitgebreid opinie-onderzoek, evenals de interpretatieschema's voor de uitkomsten. Bijvoorbeeld, een uitkomst tussen 45 en 60 wordt gewaardeerd als „tamelijk moeilijk”, overeenkomend met het Mulo-nivo. Ook van der Werff baseert zich via Brouwer op Flesch; hij hanteert geen formule, maar koppelt wel de gemiddelde woord- en zinslengte aan een bepaald opleidingsniveau.

Ik sta bijzonder huiverig tegenover dergelijke formules en strakke interpretatieschema's. De lezer krijgt wel herhaalde malen de verzekering, dat juist woord- en zinslengte heel veel zeggen over de leesbaarheid en dat de uitkomsten van de RE-formule verrassend veel overeenkomsten vertonen met een intersubjectief oordeel, maar toch blijf ik met de volgende vragen zitten:

1. Mag men voor het Nederlands zonder meer met een faktor 10 vermenigvuldigen?
2. Hoe bepaalt men de zinsgrens? Is een ':' wel een grens? Soms heeft de ',' de waarde van een zinsgrens; voor de ':' in Lu staat bijvoorbeeld een ',' in S. Daarom zegt de eerste kolom uit onderstaande tabel eigenlijk meer over de verschillende interpuncties. (Ik heb dan ook ter completering aangegeven hoe vaak er een ':' of een ',' in de vertaling voorkomt.)
3. Hoe verhouden zich woord- en zinslengte als het om de leesbaarheid van een tekst gaat? Geeft de formule dit juist weer?

Deze drie vragen zouden eigenlijk eerst beantwoord moeten worden. Toch heb ik de RE-formule toegepast, omdat ik nieuwsgierig was of het iets zou opleveren en ook omdat ik alleen maar dit soort onderzoeken naar leesbaarheid ken. Wel moet ik zeggen, dat ik maar één keer een passage van 100 woorden genomen heb (het begin van Marcus), terwijl zo'n onderzoek natuurlijk veel betrouwbaarder wordt, als men meer steekproeven neemt. In onderstaand schema staan de resultaten. De laatste kolom in de tabel geeft aan hoeveel woorden de verschillende vertalingen nodig hebben voor de eerste acht verzen van Marcus. (De grondtekst heeft hier, behoudens enkele uitzonderingen⁵, 126 woorden.) Deze faktor vind ik belangrijk bij het beoordelen van het taalgebruik in bijbelvertalingen.

⁵ Vergelijk de opmerking vooraf over de grondtekst. We moeten bij dit getal een marge in acht nemen. Bij de vertalingen moeten we dit gegeven ook met voorzichtigheid hanteren. Een voorbeeld: AV vertaalt „kupsas” in vers 7 niet en heeft dus hiervoor in elk geval één woord minder. We kunnen alleen de duidelijke uitschieters als richting-aanwijzers gebruiken.

Immers, als men een tekst makkelijk leesbaar wil houden, dan moet men vaagheden expliciteren, duidelijke verbanden aangeven enz, en dan heeft men vaak meer woorden nodig.

Nu de interpretatie van de uitkomsten volgens Douma en van der Werff. Als ik Douma mag geloven, dan zijn de vertalingen tussen 70 en 80 „tamelijk gemakkelijk” (6e en 7e klas L.S.); tussen 80 en 90 „gemakkelijk” (5e klas L.S.) en tussen 90 en 100 „zeer gemakkelijk” (4e klas L.S.). Hoe het ook zij, in ieder geval klopt de waardering „tamelijk gemakkelijk” voor o.a. S en NBG niet met mijn intuïtief oordeel. En bovendien vind ik, de uitkomsten niet onderscheidend genoeg: tussen S en NBG zitten naar mijn idee te grote verschillen dan dat zij in één categorie te vangen zouden zijn. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor van der Werff, als hij zegt: voor een L.O.-opleiding moet de gemiddelde zinslengte 10 zijn en de gemiddelde woordlengte 1,48; en voor een Mulo-opleiding respectievelijk 15 en 1,57. Hier kom ik weinig verder mee. Maar als ik afzie van de heel diskutabele waarderingen en ga kijken naar de duidelijke uitschieters, en hierbij ook de laatste kolom betrek, dan kan ik wel iets meer zeggen.

Bij de acht nieuwere vertalingen zijn ES en M uitschieters naar beneden. De RE-uitkomst en het aantal woorden van deze twee zitten het dichtst bij de overeenkomstige getallen van de oude zes. KBS en NBG II sluiten hier ook vrij aardig bij aan. Opvallende uitschieters naar boven zijn GN en AV. Op basis hiervan zou ik de acht nieuwere vertalingen in een rangorde van moeilijk naar makkelijk kunnen zetten ES, M, KBS, NBG II, BS, B, GN, AV. Maar daar zou uiteraard meer onderzoek voor vereist zijn. Wel kan ik konkluderen, dat het taalgebruik van ES en M niet zo eenvoudig is: zij hebben, gemiddeld genomen de langste woorden en zinnen en bovendien gebruiken zij voor de vertaalde passage het laagste aantal woorden. In de oude zes vallen vooral NBG en Br op door hun moeilijkheidsgraad in zinslengte. Aan de andere getallen, bijvoorbeeld RE. 72 voor NBG (zelfs lager dan S en Lu), durf ik vooralsnog geen konklusies te verbinden. Daarvoor lijkt mij één steekproef te onbetrouwbaar. Wel stemt dit cijfer overeen met mijn intuïtief oordeel, dat NBG moeilijker is dan bijvoorbeeld PC en Le.

	aantal zinnen (:)	(:)	gemiddelde zinslengte	aantal syllaben per 100 woorden	RE-formule	aantal woorden	
S.	8	(3)	(1)	13,1	158	73	146
Lu.	8	(3)	(3)	12,4	154	76,8	162
Le.	8	(3)	(1)	13,1	151	78,4	152
Br.	6	(4)	(2)	16,5	158	69,8	161
PC.	7	(3)	(2)	14	151	77,6	162
NBG.	6	(3)	(1)	15,8	156	72	154
KBS.	6	(3)	(3)	14,4	145	81,8	161
B.	8	(3)	(3)	14,4	132	91,9	178
AV.	10	(3)	(1)	11,8	133	93,5	189
M.	7	(4)	(-)	15,8	148	78,2	161
BS.	13	(4)	(-)	10	142	87,6	175
ES.	7	(4)	(-)	16,5	148	77,5	159
NBG II.	7	(3)	(3)	14,4	143	83,3	165
GN.	11	(3)	(3)	10,6	136	92,3	189

III. Het woordgebruik

De religieuze termen vormen een categorie, waarin de vertalingen belangrijke onderscheidingen in woordgebruik vertonen. In de eerste acht verzen tel ik elf religieuze termen, waarvan sommige meer dan één keer voorkomen. Het woord „aggelos” kan ik hier buiten beschouwing laten, omdat het in deze kontekst een specifiekere betekenis heeft: degene, die de komst van een koning aankondigt (vergelijk hiervoor: R. G. Bratcher en E. Nida, „A Translator's Handbook on the gospel of Mark”, Leiden, 1961). Alleen de twee oudste vertalingen, S en Lu, hebben hier nog „engel”. De andere hebben „heraut” (M en AV), „gezant” (PC en GN) en „bode” (de overige vertalingen).

De religieuze termen vallen in twee groepen uiteen. Zes woorden hebben een zuiver religieuze betekenis: „Ièsous Christos”, „profètès”, „kurios”, „baptisma”, „afesis” en „pneuma hagion”. De overige vijf woorden kunnen ook een niet-religieuze betekenis hebben: „euaggelion” (evangelie/blijde boodschap), „kèrusso” (preken/bekend maken), „metanoia” (bekering/begin van een nieuw leven), „hamartia” (zonde/verkeerde daad) en „exomologoumai” (belijden/openlijk bekennen).

Het lijkt mij, dat een tekst leesbaarder wordt als de vertaler kiest voor de niet-religieuze betekenis van de laatste vijf woorden. Dan wordt de vertaling immers veel begrijpelijker voor de lezer. Hiermee is niet gezegd, dat bijvoorbeeld een uitdrukking als „begin van een nieuw leven” geen uitleg nodig heeft, maar zo'n vertaling is in elk geval duidelijker en spreekt meer aan dan „bekering”. En, als de vertaler een dergelijke keus niet aandurft, dan zal mijns inziens

uitleg gegeven moeten worden via voetnoten. Over dit laatste bestaat overigens veel verschil van mening: vaak hoort men dat het karakter van een „gewone” vertaling juist wordt aangetast door het plaatsen van voetnoten. Maar toch geef ik, ter wille van de begrijpelijkheid, de voorkeur aan het verklaren van moeilijke termen, als men in de vertaling de geijkte religieuze begrippen wil gebruiken.

Op de volgende pagina heb ik in de eerste vier kolommen de vijf termen bijeengebracht, die ook niet-religieus vertaald kunnen worden. Ik heb hier de oudste vijf vertalingen weggelaten, omdat daartussen weinig meer verschillen bestaan dan „bekennen” i.p.v. „belijden” bij Lu en „Heilmare” i.p.v. „evangelie” bij Le. Even verder op de volgende pagina staan twee kolommen cijfers. De eerste kolom geeft aan hoeveel termen niet-religieus vertaald worden en in de tweede kolom staat hoe vaak er uitleg gegeven wordt, als de vertaler het geijkte begrip laat staan. De plus of min vóór de vertaling geeft aan of er al dan niet verklarende voetnoten zijn en de plus of min er áchter laat zien of er ook een verklarend register is opgenomen. Uit dit alles leid ik af, dat GN, M en B op dit punt begrijpelijker en eenvoudiger zijn in hun taalgebruik. Dan volgt ES, daarna AV, BS en NBG II. NBG en KBS vallen hier duidelijk uit de toon.

De zes zuiver-religieuze termen leveren bij de vertalingen minder verschillen op. Wel is het opvallend, dat veel vertalers er zonder meer van uit gaan, dat deze begrippen bekend zijn. Gunstige uitzonderingen zijn: NBG II, die alle zes woorden verklaart, en M, die bij vijf woorden een aantekening geeft. De verklarende woordenlijst van GN is zeer onvolledig; ook B is te summier in de voetnoten. NBG, AV, BS en ES hebben afgezien van voetnoten en verklarende woordenlijsten; ook KBS geeft geen verklaringen hier. Kennelijk rekent men erop, dat er steeds iemand aanwezig is, die uitleg kan geven.

Nu de tweede categorie woorden, waarin een aantal opvallende verschillen zijn aan te wijzen: woorden en uitdrukkingen, die te maken hebben met het Hebreeuwse en Griekse taaleigen – ook het Hebreeuws, want in vers 2 en 3 zit een citaat uit het Oude Testament ingebed. „pro prosoopou” en „foonè bdoontos” zijn eigenlijk hebraïsmen (vergelijk het al eerder genoemde werk van Bratcher en Nida). Als je deze zonder meer overneemt in het Nederlands, dan wordt naar mijn idee de vertaling moeilijker leesbaar.

Opvallend is (zie laatste kolom op pagina 10), dat naast NBG en

	euangelion	metanoia	exomologoumenoi tas hamartias autoon	ekbrussen legoon	foontè boontos	
- NBG -	evangelie	bekering	onder belijdenis van hun zonden	En hij predikte en zeide	de stem van een, die roept	0 0
+ KBS -	Blijde Boodschap	bekering	terwijl ze hun zonden beleden	Hij predikte	de stem van iemand die roept	1 0
+ B -	Blijde Boodschap	bekeren	nadat ze gezegd hadden wat voor zonden ze ge- daan hadden	En hij riep	Hoor, iemand roept	4 0
- AV -	goede boodschap	bekering	ze beleden hun zonden	Zijn bekend- making luidde	Zijn stem zal luid roepen	2 0
+ M +	Evangelie	bekeren	terwijl ze voor hun ver- keerde daden uitkwamen hun zonden	Dit was zijn boodschap	hij roept en roept	3 2
- BS -	blijde boodschap	begin van een nieuw leven	en beleden daarbij hun zonden	Hij verkondigde steeds weer	een stem roept	2 0
- ES -	goede boodschap	inkeer	onder openlijke er- kenning van hun zonden	Hij verkondigde ook dit	de stem van een die roept	3 0
+ NBG II +	evangelie	bekering	terwijl ze hun zonden beleden	Dit verkondigde hij	een stem roept	0 3
- GN +	evangelie	begin een nieuw leven	Ze bekenden dat ze ver- keerd gedaan hadden	Hij maakte bekend	roept hij luid	4 1

KBS ook ES dit gedaan heeft met de tweede uitdrukking: „de stem van een die roept”. (KBS heeft nog „iemand” voor „een”). Vier vertalingen hebben „foonè” en „bòontos” als versterking van elkaar opgevat: B, AV, M en GN. Dit geeft een veel begrijpelijker Nederlands. Iets te zwak vind ik „een stem roept” (BS en NBG II), maar dit is naar mijn mening niet van invloed op de leesbaarheid. Het hebraïsme „pro prosoopou” is alleen gehandhaafd in S en NBG: „voor Uw/uw aangezicht”, een zinswending die in het Nederlands onbegrijpelijk is. Alle andere vertalingen, een kleine afwijking in ES niet meegerekend, hebben „voor U/u uit”.

Tot slot nog twee voorbeelden van graecismen. Ten eerste, „ekèrussen legoon” (zie weer pagina 10). Ook hier sluit alleen NBG zich weer aan bij S, met dit verschil, dat NBG het participium vervangt door „en zeide”. Dit is des te merkwaardiger, omdat Le, Br en PC de dubbelvorm „predikte en zeide” allang hadden laten vallen. De uitdrukking „endedumenos trichas kamèlou” kan ook niet zonder meer worden overgezet in het Nederlands; dat zou ten koste gaan van de begrijpelijkheid. „Gekleed in kameelhaar” is minder goed Nederlands en maakt de tekst moeilijker. Begrijpelijker is een zinswending, waarin het woord „kleed” (BS, NBG II en GN) of „mantel” (B, AV en M) voorkomt. NBG, KBS en ES doen dit jammer genoeg niet.⁶

IV. De syntaxis

Ambigue konstrukties

In sommige vertalingen zitten enkele konstrukties, die op twee verschillende manieren geïnterpreteerd kunnen worden. Veelal wordt de ambiguïteit opgeheven door de kontekst, maar toch blijven er in sommige gevallen nog onduidelijke plaatsen. Mijns inziens wint een tekst aan leesbaarheid als onnodige en verwarrende ambiguïteiten worden vermeden. Ik geef twee voorbeelden.⁷

Bij een aantal vertalingen zit een onduidelijke konstruktie in

⁶ Ook het begrijpelijk vertalen van zogenaamde kultuurwoorden is van invloed op de leesbaarheid. Wellicht is daarom in GN de uitdrukking „Ik ben niet waard zijn schoenriem los te maken” vertaald met „Ik ben niet waard slavenwerk voor hem te doen”. Mijns inziens gaat hier de poging tot begrijpelijk taalgebruik te veel ten koste van de „kleur” van de tekst. Zo treedt een niet noodzakelijke vervaging op.

⁷ De ambiguïteit in de konstruktie „evangelie van Jezus Christus” (het evangelie, dat komt van Jezus Christus of het evangelie over Jezus Christus) laat ik hier buiten beschouwing, omdat bijna alle vertalingen beide mogelijkheden open laten. Alleen Le, „omtrent” en Br, „aangaande”, sluiten de eerste mogelijkheid uit.

vers 2 en 3. In vers 2 begint een oudtestamentisch citaat, dat ingeluid wordt met: „Zoals geschreven staat bij de profeet Jesaja:”. In het citaat is sprake van een „ik”, die een bode uitstuurt om de komst van Jezus aan te kondigen. Die „ik” verwijst in dit geval naar God, maar kan in deze Nederlandse konstruktie ook terug slaan op Jesaja. In GN is deze dubbelzinnigheid opgelost, doordat de vertaler iets toegevoegd heeft: „Hier is mijn gezant, *zegt God*.” Bij NBG en NBG II is alleen de interpretatie „ik verwijst naar God” mogelijk, omdat er met hoofdletters gewerk wordt, zodat „Ik” in deze kontekst niet kán verwijzen naar Jesaja. Merkwaardig genoeg zijn er ook twee vertalingen, waarbij de interpretatie „ik verwijst naar Jesaja” het meest voor de hand ligt. Dit beïnvloedt de leesbaarheid ook negatief, omdat hier sprake is van taalgebruik, dat aanleiding geeft tot verwarring. Bij KBS komt dit door het – ook typografisch – als het ware uit de tekst lichten van het citaat. Ook BS heeft alleen deze mogelijkheid; hier wordt het citaat ingeluid door „Jesaja heeft gezegd: ik...” De vertalingen, die mijns inziens beide interpretaties toelaten, zijn: AV, M, B en ES. Dit komt vooral door het niet meer gebruiken van een hoofdletter, als er naar God wordt verwezen.

Het tweede voorbeeld betreft een ambiguïteit, die inherent is aan drie genitief-konstrukties in het oudtestamentisch citaat in vers 2 en 3: „uw weg” (de weg voor u óf van u) en evenzo, „de weg van de Heer” en „zijn paden”. AV heeft alle drie ambiguïteiten opgelost door steeds te vertalen met „voor”. M geeft tweemaal „voor” en vertaalt het eerste voorbeeld met „uw intocht”, maar dit is in elk geval ondubbelzinnig. Ook GN gebruikt tweemaal „voor” en geeft in het derde geval een vertaling, die ekwivalent is aan „voor”. BS lost twee van de drie ambiguïteiten op en KBS, NBG II en ES geven slechts in één geval een ondubbelzinnige vertaling. NBG en B zijn op dit punt het moeilijkst leesbaar: zij zijn in alle drie gevallen ambigu.

Duidelijkheid door werkwoorden

Onder dit hoofdje vat ik mijn opmerkingen samen over de participiumkonstrukties, de denominalisaties en het aantal persoonsvormen in een tekst.

Over het eerste punt kan ik kort zijn. In de eerste acht verzen komen acht participia voor. Behalve „*en endedumenos*” (was gekleed) en „*esthoon*” (at) heeft S voor de andere zes nog participium-

konstrukties. Opvallend is, dat dit al bij Lu niet meer voorkomt. PC heeft nog één uitzondering: „de stem van een roepende”. NBG betuigt nog eens haar afhankelijkheid van S door ook het participium „nederbukkende” te gebruiken in vers 7, maar de andere vertalingen hebben de participia steeds omschreven. Toch gebeurt dit soms niet duidelijk genoeg, naar mijn idee. Enkele vertalingen hebben „exomologoumenoi” (vers 5) weergegeven met een nominale constructie: „onder belijdenis van”, zie NBG en ES. Dit lijkt mij minder gewenst, omdat zo het subjezt wordt verzwegen. Een tekst wordt gemakkelijker leesbaar, als men hier vertaalt met: „terwijl ze beleden”.

In vers 4 („Johannes preekte de *doop* der *bekering* tot *vergeving* van *zonden*.”), staan vier nomina, waarvan het onderling verband in een aantal vertalingen onduidelijk is. Deze nomina drukken namelijk een handeling uit, waarbij het subjezt steeds wisselt: Johannes doopt, de mensen bekeren zich, God vergeeft en de mensen zondigen. Maar in bovenstaande vertaling is dit onduidelijk, omdat het subjezt steeds wordt verzwegen.⁸ De vertaling wordt veel leesbaarder, als men denominaliseert, in dit geval: de vier nomina vervangt door verba met een subjezt. Een paar nieuwere vertalingen hebben een of meer denominalisaties toegepast: van 1 tot 4 respectievelijk AV, B, M en GN, die alle vier nomina vervangt. In de andere vertalingen worden de subjekten niet aangegeven. Nog een andere denominalisatie passen AV, BS en GN in vers 1 toe: In plaats van „begin van het evangelie” zeggen zij „Hier begint” of „Het begon zoals...”.

Ook het aantal persoonsvormen zegt iets over de leesbaarheid van een tekst. De telling leverde een aantal uitschieters naar boven en naar beneden op. In de eerste acht verzen varieert het aantal pv's over de verschillende vertalingen tussen 17 (S) en 30 (GN). Onder de 20 zitten niet alleen het merendeel van de oude zes, maar ook ES! (18). NBG II zit op 20; NBG, KBS en BS op 21 en AV en M op 23. B is op één na het hoogste met 26. Opvallend is het getal 24 voor Lu.

Nu moet ik wel een paar kanttekeningen plaatsen. Het aantal pv's zegt lang niet alles over de begrijpelijkheid van een tekst. Een voorbeeld: wat is duidelijker? „Ik stuur mijn bode, die voor u de

⁸ De tegenwerping: ook in het Grieks is de constructie onduidelijk, lijkt mij niet juist. De subjekten zijn impliciet aanwezig en moeten, als het om leesbaar Nederlands gaat, duidelijk aangegeven worden.

weg zal bereiden." (met pv.) of „Ik stuur mijn bode, om voor u de weg te bereiden." (zonder pv.) Zie hierover beneden.

Het hoge getal voor GN valt ten dele te verklaren uit de denominalisaties. Maar ook komt het door enkele verduidelijkende toevoegingen: „Hier is mijn gezant, *zegt God.*”; „*zorg*, dat hij...”; „Begin een nieuw leven..., *zei hij tegen de mensen.*”. ES heeft niet voor niets het lage getal 18. Er komen helemaal geen denominalisaties of verduidelijkende toevoegingen in deze vertaling voor, zelfs niet in vers 7, waar álle andere vertalingen „is” hebben toegevoegd: „Na mij komt, die sterker *is* dan ik.” (ES: „Iemand machtiger dan ik komt na mij.”).

De relaties in en tussen zinnen

Naar aanleiding van de manier, waarop hoofd- en bijzinnen aan elkaar worden gekoppeld, kan ik ook iets zeggen over de verschillen in leesbaarheid van de vertalingen.

Neem bijvoorbeeld het al eerder aangehaalde: „Zie, ik zend mijn bode voor u uit, die voor u de weg zal bereiden.” (vers 2b). Het is duidelijk, dat de bijvoeglijke bijzin hier finaal bedoeld is (een vaak voorkomend Attisch idioom, zeggen Bratcher en Nida). Een bijwoordelijke bijzin met „om” zou hier een veel duidelijker vertaling zijn, maar alleen GN doet dit. Een vertaling, die wel de leesbaarheid bevordert, maar het finale aspekt buiten beschouwing laat, is het openen met een nieuwe zin. Dit doen B, (Die na een;) en AV (hij na;). BS doet eigenlijk hetzelfde, howel daar een komma gebruikt wordt (, hij..).

Een tweede voorbeeld houdt verband met „*exomologoumenoi*” (vers 5b), dat in ander verband al ter sprake is geweest. Boven heb ik al gesteld, dat een vertaling met een verbum duidelijker is. Maar ook dan blijft er nog een moeilijkheid: hoe is de relatie tussen „dopen” en „belijden”? Drie vertalingen hebben de zinnen verbonden door „terwijl” (KBS, M en NBG II); bijvoorbeeld: „Zij werden gedoopt, terwijl zij voor hun zonden uitkwamen.”. BS heeft een nevenschikking met het woord „daarbij”. Toch is het eenvoudiger, in de vertaling te doen uitkomen dat het belijden aan het dopen voorafgaat. B komt in de richting door een konstruktie met „nadat”. Slechts twee vertalingen (AV en GN) hebben het aangedurfd de twee zinnen om te draaien met een nevenschikking, dus geen „b nadat a”, maar eenvoudig „a en b”.

Ook in vers 4, „Hij preekte de doop der bekering tot vergeving

van zonden.”, kan de onduidelijke relatie tussen de zinsstukken opgehelderd worden, door de volgorde te veranderen of het verband te expliciteren.

Nog afgezien van het feit of „de doop der bekering” zuiver Nederlands is, lijkt mij een vertaling gemakkelijker leesbaar, als men duidelijk aangeeft, dat éérst de bekering en dán de doop komt. Alleen B, M en GN doen dit. De andere vertalingen hebben alle: „doop der bekering”, of i.p.v. „der”: „van”, „als” of „ten teken van”. Maar hoe is nu de relatie van het eerste stuk tot „vergeving van zonden”? De meeste vertalingen laten het bij een finaal verband met „tot”, „ter” of „om”. Slechts vier vertalingen doen het anders; twee daarvan blijven mijns inziens te vaag: AV („...dopen, ten teken van hun bekering en van de vergeving van zonden.”) en BS („...doop... als begin van een nieuw leven en gekenmerkt door de vergeving van de zonden.”). Het gemakkelijkst leesbaar vind ik M en GN; zij hebben „vergeving van zonden” op een duidelijke manier konsekutief verbonden aan het eerste deel door „dan”.

Tot besluit een voorbeeld van de relatie tussen zinnen. Juist op dit punt geven de eerste vier verzen bijzondere problemen. Hoe hangen vers 1 en 2 samen? Hoe kan men „kathoos” uit vers 2, over het lange citaat in vers 2 en 3 heen, verbinden met vers 4?

Ook hier geldt weer: als de verbanden expliciet worden aangegeven, dan is de tekst gemakkelijker leesbaar. De meeste vertalingen laten het eerste vers in de lucht hangen. Dit is alleen te rechtvaardigen, als duidelijk aangegeven wordt, dat vers 1 een titel is (B, M en ES). Vier vertalingen geven wel het verband tussen het citaat en vers 4 aan, via de konstruktie „Zoals... zo”, of een ekwivalent daarvan (NBG, KBS, M en ES). Maar toch geloof ik, dat zo’n konstruktie te moeilijk is: „zoals” staat veel te ver van „zo” af. De lezer is bij vers 4 waarschijnlijk vergeten, dat het om een vergelijking gaat. B, AV, BS en NBG II hebben deze moeilijkheid omzeild. Zij laten zich niet uit over het verband tussen vers 1 en vers 2 en 3, maar openen vers 4 heel zwaar met „Zo trad op” of „En zo is het ook gegaan”. Mij is trouwens niet duidelijk waarom BS opent met „daarom”; dit lijkt mij veel te eng redengevend. Maar in elk geval moet vers 4 op deze manier slaan op de drie voorafgaande verzen. GN vind ik ook op dit punt het beste: deze vertaling begint niet alleen vers 4 met een zinswending, die betrekking heeft op de eerste drie verzen, maar is, buiten PC, ook de enige, die duidelijk de relatie tussen vers 1 en het citaat aangeeft.

V. Konklusies

Op basis van een aantal factoren, die naar mijn mening de leesbaarheid beïnvloeden, heb ik de verschillen aangegeven tussen de onderzochte vertalingen en steeds gezegd: tekst A is moeilijker dan tekst B enz. De resultaten van de rangschikkingen van moeilijk naar gemakkelijk leesbaar vat ik nu samen in onderstaande tabel door bij elk criterium een rangnummer te geven aan elke vertaling.

Een voorbeeld: bij criterium 2 (de vertaling van religieuze termen, die ook niet-religieuze betekenis hebben), kwam GN er het beste af. GN krijgt daarom rangnummer 1, daarna komt M met rangnummer 2 enz. AV en BS hebben een gedeelde vijfde en zesde plaats en krijgen dus beide rangnummer $5\frac{1}{2}$. En als er bij een ander criterium bijvoorbeeld drie vertalingen op dezelfde plaats ná nummer 2 komen, dan krijgen zij alle drie het gemiddelde rangnummer 4. Daarna kom ik tot een algemene rangschikking door alle rangnummers van de vertalingen op te tellen. De rijen in de tabel korresponderen met de onderzochte factoren:

1. de uitkomsten uit II: woord- en zinslengte.
2. de vertaling van religieuze termen, die ook een niet-religieuze betekenis hebben.
3. de verklaring van de zuiver religieuze termen.
4. de ambiguïteit van „ik” in vers 2.
5. de ambigue genitief-konstrukties in het oudtestamentisch citaat.
6. de denominalisaties.
7. het aantal persoonsvormen.
8. de relatie tussen hoofd- en bijzin in vers 2b en 5b.
9. de relaties in vers 4.
10. het verband tussen de verzen 1 t/m 4.

	NBG	KBS	B	AV	M	BS	ES	NBG II	GN
1.	9	6	3	1	7	4	8	5	2
2.	9	8	3	$5\frac{1}{2}$	2	$5\frac{1}{2}$	4	7	1
3.	7	7	4	7	2	7	7	1	3
4.	$2\frac{1}{2}$	4	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	5	$7\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	1
5.	$8\frac{1}{2}$	6	$8\frac{1}{2}$	2	2	4	6	6	2
6.	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	2	5	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	1
7.	6	6	2	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	6	9	8	1
8.	$8\frac{1}{2}$	6	3	2	6	4	$8\frac{1}{2}$	6	1
9.	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	3	$4\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
10.	$7\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$	1
	73	$65\frac{1}{2}$	41	40	41	$48\frac{1}{2}$	$72\frac{1}{2}$	54	$14\frac{1}{2}$

Nog een paar opmerkingen over de tabel. Ik heb elk criterium nu dezelfde waarde toegekend, maar uitgezocht zou nog moeten

worden, hoe deze criteria zich onderling verhouden. Ook ben ik niet ingegaan op de vraag: in welke máte is tekst A moeilijker dan tekst B? Een antwoord op deze vraag kan dan ook niet uit de tabel worden afgelezen. Ik heb alleen gesteld, dat A moeilijker is dan B.

Niet alles is in de tabel weergegeven. Bij het onderzoek naar hebraïsmen, graecismen en participium-konstrukties kwam vooral naar voren, dat NBG vaak teruggreep op S en dat ik ES ook op déze punten naast NBG moest rangschikken. Dit heb ik niet in de tabel opgenomen, omdat de andere vertalingen zich bij deze criteria niet onderscheiden.

Op grond van bovenstaande tabel kunnen wij naar mijn mening in de onderzochte tekstgedeelten de volgende groepering⁹ aanbrengen van moeilijk naar gemakkelijk leesbaar:

$\overbrace{\text{NBG ES KBS}}$
 $\overbrace{\text{NBG II BS}}$
 $\overbrace{\text{B M AV}}$
 GN

Het zou bijzonder interessant zijn om na te gaan of deze indeling overeenkomt met het intuïtief oordeel van anderen. Suggesties voor een andere indeling op basis van niet genoemde criteria of intuïtief oordeel zijn van harte welkom.

⁹ Ik wil op basis van dit verkennend onderzoek liever niet verder gaan dan een groepering. Ik durf nog geen konklusies te trekken uit betrekkelijk geringe verschillen in getallen. Het belangrijkste punt voor mij is, dat ES op basis van dit onderzoek zo moeilijk leesbaar blijkt. Dit is in strijd met het doel van deze vertaling (zie het voorwoord).